

Lezing dispuut 'Excelsior'

de macht/autonomie van de mens in het moderne denken en de macht van de predikant.

Een verrassende titel

Ik moet bekennen enige tijd naar de mij aangereikte titel voor deze lezing gestaard te hebben. De autonomie c.q. macht van de mens in het moderne denken, goed, dat klinkt bekend en zet de gedachten een bepaalde kant op. Het vervolg is op zijn minst verrassend: en de macht van de predikant. Men verwacht uit de hoge hoed van een cultuuranalyse waarin we echo's van Kant menen te horen, niet direct de predikant getoverd zien. En als die er al uit te voorschijn komt, dan toch meer als schaduw van een verleden, dan als iemand die nog enige macht heeft. Behalve wanneer met macht een speelse opmaat voor onmacht bedoeld wordt, maar wie zit er op die truc te wachten?

In ieder geval wijst de combinatie in een andere richting als de gebruikelijke. Het geeft mij de gelegenheid om in ieder geval positief over macht te spreken. Een predikant zonder macht is namelijk in theorie wel leuk, maar in de praktijk niet.

Macht

Wat is macht? Macht is iets mysterieus. Het is het vermogen te handelen, of dat handelen nu een doen, een juist niet doen, een spreken, of juist een zwijgen is. Het is voor een kind iets fascinerends te merken dat het macht heeft, dat het bijvoorbeeld iets gedaan kan krijgen. De eerste keer dat je echt iets doet, al is het maar het omgooien van een blokkentoren, is iets zo aantrekkelijks, dat kinderen het steeds weer doen. Zelf een toren bouwen komt meestal later, maar ook dat is een mysterieus moment.

Er zijn veel soorten macht. Een mens groeit op in een wereld waarin machten werkzaam zijn. Er is politieke macht, die vindt niemand uit, die is er. Er is de macht van de publieke opinie, de macht van de pers, economische macht, militaire macht, sociale macht, etcetera. Als enkeling wordt je geboren en groei je op in een netwerk van machten. Dat is maar goed ook, want zonder macht zou je zelf ook geen macht kunnen ontwikkelen.

Er is ook individuele macht. Elk mens heeft een vorm van macht, of is een vorm van macht. Menselijke macht heeft te maken met *rede*, met *vrijheid* en met het *vermogen* te kunnen handelen. Er is natuurlijk ook domme kracht, maar ook daar ligt een vorm van rede, zij het een blinde, een vorm van vrijheid, zij het een geknechte, en vermogen aan en grondslag. Macht vraagt om rede en vrijheid, maar deze functioneren in het kader van vermogens, wil het niet gaan om abstracte rede en vrijheid. Vermogen is de eigenlijke macht, het is de verwerkelijking van rede en vrijheid. Deze verwerkelijking vraagt om oefening van specifieke vermogens. Bovendien moeten er sociale verbanden zijn, want handelen zonder een sociaal verband is zonder betekenis en dus zonder effect.

Met dit alles is er nog niets in morele zin over macht gezegd. Macht kan alle kanten op, het kan genezen en het kan verwonden, het kan in dienst staan van de rechtvaardigheid en in dienst van de onrechtvaardigheid, van liefde en haat. Omdat wij mensen gevallen wezens zijn, wast met de vermogens en de macht ook het gevaar voor machtsmisbruik, voor macht voor het verkeerde doel. De mens is van nature een egoïst en daarom zal hij, naarmate hij

machtiger is, ook gevaarlijker zijn. Macht staat dan in dienst van het ego, het ik, dat zich sterk wil maken ten koste van anderen.

Anderzijds is de mens ook een *kwetsbaar* wezen, die weet dat hij niet machtig is. Macht is dan wat zich tegen je keert. Alleen is ook maar alleen, en daarom zijn er collectieven. Samen sta je sterk. Je moet je identificeren met het collectief om te profiteren van de collectieve kracht. Volgens Nietzsche is de tijd van de *herenmoraal* gevolgd door de tijd van de *slavenmoraal*. Die schuilt weg in het collectief, en zorgt ervoor dat iedereen die boven het maaiveld uitsteekt de kop wordt afgehouden. Er zijn geen sterke mensen meer, volgens Nietzsche. Hij geeft daar het christendom de schuld van. Of hij daar gelijk in heeft, staat te bezien. Mensen zijn ook kwetsbaar, en naast de macht en de machtsontplooiing is er de behoefte aan bescherming.

Deze kan zich erop richten machtsmanifestaties tegen te gaan. Het kan op vermijden gericht zijn, op neutraliseren, op pacificeren, op afschermen, op verdedigen, op onderdrukken, op nivelleren, op schaven en beschaven. Dat kan natuurlijk geen doel op zichzelf zijn.

Kwetsbaar leven is er voor om zich te ontplooien, om een vorm van machtigheid te ontwikkelen. Maar het accent kan wel zodanig op aanpassing liggen, op het vermijden van overlast, op taal die niet kwetst, op correcte taal en correcte handeling, dat daardoor de kracht van individuele overtuiging, individuele actie, individuele verantwoordelijkheid, kan afnemen.

Volgens het christelijk geloof is er niet alleen het gevaar van machtsmisbruik, maar ook van lafheid, van traagheid, van geestelijke slapte of zelfs fysieke slapte. Het mens kan ook ondergaan aan te weinig macht. Hij kan zich bij het leven neerleggen, en zijn rede en vrijheid laten inslapen, zijn vermogens niet ontwikkelen, zijn invloed niet uitoefenen. Een eenzijdige fixatie op machtsmisbruik kan dat in de hand werken. Veel helpt zo'n cultuur van vermijden niet. Het helpt zeker niet tegen machtsmisbruik. Ooit sprak een schrijfster over de 'tyranny of petty coercion', de macht van de kleine dwang. Deze kleine dwang maakt klein en holt het vermogen om verantwoordelijk te zijn en zelf te denken en te doen uit. Eén van de klassieke deugden is moed. Deze deugd staat niet hoog in de hedendaagse vaandels, ondanks alle praten over zelfbeschikkingsrecht, over zelfontplooiing en over vrijheid.

Autonomie

Alvorens op dit spoor verder te gaan, en naar een 'christelijk' begrip van macht te vragen, wil ik nu eerst iets over autonomie zeggen.

Autonomie is het verlangen om te handelen op grond van eigen keuze, op grond van vrijheid. Het is het protest om te handelen op grond van een van buiten aangedragen moeten, voor zover dat niet overeenkomt met een innerlijke wet en stem. Zolang je niet handelt op grond van je eigen inzicht en vrijheid, ben je onmondig.

In onze Westerse samenleving is autonomie een belangrijk ideaal. Het is geen ideaal waar een christen bezwaar tegen kan hebben. Integendeel, de wortels ervan liggen in de Bijbel zelf. Paulus sprak over de heidenen die zichzelf tot wet zijn (Rom. 2:14). Ze zijn autonoom. Ze hebben de wet van Mozes niet gehoord, maar ze doen van nature wat de wet hen voorschrijft, ze hebben de wet in zichzelf. Paulus vond het leven onder de wet ook een leven als onmondige kinderen. Het was een fase in een opvoedingsproces, maar als je eenmaal volwassen bent geworden, moet je niet terugkeren naar de onderworpenheid onder de wet (vgl. Gal 3 en 4). De heidenen hoefden daar niet naar terug, ze hoefden de wet van Mozes niet op zich te nemen, nu er een betere optie was: leven in Christus en leven door de Geest.

De Geest is een Geest die aan de gemeente wordt geschonken, en aan elk lid in het bijzonder. Er is een persoonlijk medeweten met Christus, en daarom is er een persoonlijk geweten.

Autonomie in de Westerse cultuur van de Verlichting is vooral verzet tegen vormen van heteronomie. Een ander hoeft mij de wet niet voor te schrijven. Autonomie is aanvankelijk vooral autonomie in het denken geweest. Het meest beroemde voorbeeld is Descartes. Descartes heeft eerst de hele overlevering het raam uit gegooid, inclusief dat wat de zintuigen hem aanreikten of oplegden, en heeft toen een onwankelbaar uitgangspunt gezien in wat een volkomen transparante waarheid was. Descartes heeft hiermee het denkend ik tot uitgangspunt gemaakt van zijn beschouwingen. Wetenschappelijk heeft dat veel minder opgeleverd dan over het algemeen wordt gedacht. Pascal is voor de wetenschappelijke ontwikkeling belangrijker geweest dan Descartes. Wetenschappelijke ontwikkeling heeft een empirische basis, veel meer dan een rationalistische zoals bij Descartes. De moderne wetenschappen gaan veeleer terug op de empirische methode van de Middeleeuwen, dan op de vader van het rationalisme, Descartes. Maar dit terzijde.

Als beweging van de geest is Descartes' experiment wel een memorabel gebeuren. Zelf denken en niets aannemen. Uit het netwerk van invloeden stappen om zo tot een nieuw begon te komen. Later zal Kant in zijn beroemde definitie over wat Verlichting is zeggen. 'Verlichting het afleggen van de mens van zijn, aan zichzelf te wijten, onmondigheid. Onmondigheid is het onvermogen, zonder leiding van anderen, van het eigen verstand gebruik te maken.' Gebruik maken van het eigen verstand. En wat denkt de mens dan die van zijn eigen verstand gebruik maakt. Hij moet niet dingen gaan denken die het verstand te boven gaat. Kant heeft dat verstand dat zelf denkt tegelijk ook ingeperkt, van zijn vleugels ontdaan. Het is het 'reine Vernunft' dat moet gaan denken. Waar zal dat reine Vernunft nu echter zijn inspiratie vandaan halen? Dat is bij Kant uiteindelijk niet duidelijk. Kant heeft de mens op de eigen benen gezet, maar zijn benen zijn erg kort. Kant heeft dit gedaan, naar eigen zeggen, om voor het geloof weer plaats te maken, maar helaas heeft die mededeling niet een grote werkingsgeschiedenis gehad. Er zit een bepaald negativisme in de operaties van Descartes en Kant. Het is vooral je onttrekken aan vooroordelen, aan de leiding van anderen, aan de onmondigheid. Dat geeft wel een kick, maar als de kick is uitgewerkt, is er niet zo heel veel om vrolijk van te worden.

Autonomie in morele zin heeft zich in de Westerse cultuur vooral gemanifesteerd in de vorm van *emancipatie*. Het is de emancipatie van de burgerij onder het juk uit van geestelijke en adel. Het is de emancipatie van vrouwen, emancipatie van arbeiders, emancipatie van zwarten, emancipatie van homoseksuelen.

Er is ook sprake van een *persoonlijke emancipatie*: van bevoogding door gezagsinstanties doe mij vertellen wat waar is en wat ik moet doen. Emancipatie in dit opzicht betekent, dat ik niet beaam zonder daar de innerlijke reden voor te zien, en dat ik niet doe, wanneer dat strijdig is met mijn geweten. Emancipatie zó verstaan is, zoals ik al eerder duidelijk maakte, vrucht van het christelijke denken. 'God meer gehoorzaam zijn dan de mensen' is de meest uitgesproken vorm van emancipatie die er bestaat. De Reformatie heeft dit extra bevorderd, door uit te gaan van de directe verhouding van elke gelovige tot God, en door accept te leggen op het algemene priesterschap van alle gelovigen. De kern van mijn persoon ontleen ik niet aan een ander, of anderen, maar aan God zelf.

Anders wordt het wanneer autonomie zich ontwikkeld als 'wat op zichzelf beschouwd kan worden', los van een wezenlijke samenhang met wat aan mijn ik voorafgaat en mijn ik te boven gaat. Autonomie los van God en zijn genade staat lijnrecht tegenover het begrip van autonomie zoals dat met name in het Nieuwe Testament naar voren komt. Het is een vorm van seculier denken, dat de mens en de wereld als in zichzelf besloten ziet. De tragiek van deze beweging is, dat het uiteindelijk niet tot de fel begeerde autonomie van de mens heeft geleid. De idee van de machtige mens, die zelf denkt en handelt, is verbleekt door het inzicht in de verwevenheid van de mens met de hem omringende werkelijkheid. De namen van Darwin, Marx en Freud staan voor even zovele ontmaskeringen van de autonome mens. In de mens leeft een lange keten van evolutionair ontwikkeld vitaal leven door. De denkende en handelende mens is een epifenomeen van economische ontwikkelingen. De mens zit min of meer klem tussen het 'subego' van de driften en het 'superego' van de vaderlijke moraal. Welke speelruimte is hem eigenlijk gegeven? Die wordt wel gezocht, maar het valt niet mee om een echt vrij en autonoom mens te zijn. Deze pijn wordt verzacht doordat er een levenssfeer is ontstaan die sterk materialistisch is. Ik kan mijn vrijheid beleven in de supermarkt van mogelijkheden en sprokkel dan nog waar nodig wat spiritualia bijeen, maar je kan dit moeilijk een sterke autonomie noemen.

Seculier denken

Seculier denken in de zin van: 'de mens op zichzelf beschouwd of de wereld op zichzelf beschouwd' is hopeloos en uitzichtloos. Anders wordt het, wanneer de autonome mens een verzet wordt tegen wat op mij afkomt en wat een appel op mij doet. We noemen dat gezag. Ik leef altijd in een situatie van gezag. Gezag is dat wat iets te zeggen heeft. Als mens zijn we niet in een neutrale wereld gezet, maar in een wereld met een structuur, ook een morele structuur. We zijn geplaatst in de wereld waarin een Woord weerklinkt. Dit Woord is onze oorsprong, maar het is ook onze bestemming. Menselijk leven is geen geïsoleerd leven. Het ik is niet het uitgangspunt. Autonomie, waarin het ik uitgangspunt wordt, is valse autonomie. Het klopt niet met de werkelijkheid. Ik ben altijd al in een bestaand netwerk. Het gaat niet om wel of geen invloed, maar de goede invloed. Ik leef in een gemeenschap en mag daar een levend lidmaat van zijn. Ik leef onder een open hemel en weet mij gedragen door de hemel, mijn val te boven.

Gezag

Gezag is een te belangrijk fenomeen om het met een handomdraai te verwijzen naar de autoritaire prullenbak. Gezag is niet zomaar iemand bevelen, maar het is iemand verplichten tot een vrijwillige handeling. Zich verplicht weten is wat anders dan gedwongen worden. Het is ook wat anders dan zomaar spontaan handelen. Het is handelen op grond van een evidentie. Een echte gezagsdrager is niet een autoritair persoon, maar is drager van een Woord dat met klem op iemand afkomt. Dat woord vraagt om gehoor, ja, om dat woord toch maar te gebruiken, om gehoorzaamheid. Het is geen blinde gehoorzaamheid maar ziende gehoorzaamheid. Het gaat om een gehoorzaamheid, die overeenkomt met mijn bestemming. Leven onder gezag is een vrijer leven, dan onafhankelijk zijn. In de onafhankelijkheid wordt vrijheid tot willekeur en macht tot een handenwringen in de lege ruimte. Leven onder gezag vraagt inderdaad om gehoorzaamheid. Het is een scheefgroei dat gehoorzaamheid als slaafs in de oren klinkt. Wie niet wil gehoorzamen verspeelt de kans iets te horen dat hij of zij zo hard nodig heeft, dat zonder dit woord er van een persoonlijkheidsvorming niets terecht komt.

Autonomie heeft zich ontwikkeld als allergie voor de macht van anderen. Het heft zich ook ontwikkeld als allergie voor gezag. Het is geëvolueerd in het onvermogen te gehoorzamen. En dat is slecht voor de autonomie. Want waar ik niet bewust gehoorzaam, daar gehoorzaam ik onbewust. Autonomie is ontwikkeld tot een zich afschermen van dat wat groter is dan ik. Daar groeit een mens niet door. Hij wordt er niet machtiger door. Machtig als het Duitse 'mächtig'. Machtig als de groei van inzicht, vrijheid en vermogen.

Macht als gave

Macht is gave. Jezus is verschenen om mensen macht te geven. Macht te om lopen, macht om te spreken, macht om over water te lopen, macht om te genezen. De Zoon des mensen is wel machteloos gestorven aan het kruis, maar hij heeft dat niet gedaan om ons machteloos te maken. Hij heeft zelf de macht gekregen om het lijden te verdragen. Deze macht heeft hij ontleend aan zijn gehoorzaamheid. Deze meest machtige was ook de meest gehoorzame. Macht groeit aan het vermogen te gehoorzamen. Macht groeit aan gezag. Het is het bevrijdende woord, dat mensen nieuwe macht geeft. De stommen gaan spreken, de lammen lopen, de outcasts worden vrijmoedig, zelfs de kinderen gaan tegen alle conventies in spreken en loven God.

God is zelf de bron van macht en gezag, al is dat tegenwoordig bijna vloeken in de kerk, we spreken liever over de machteloze God. Dat doen we omdat er allergie is voor macht. Maar een machteloze God is een 'kleine miezerige god' geworden. In God is geen geweld, dat is waar, wanneer we geweld opvatten als dwang. Maar in God is wel macht. Hij is volgens het Apostolicum de Vader, die almachtig is. Een God in zakdoekformaat is misschien als troost genoeg, al denk ik dat troost meer nodig heeft dan een zakdoek voor de tranen.

De almacht verschijnt in Jezus Christus als de macht die mensen op de benen zet. Deze macht gaat wel door de dood heen. Het is de macht van de liefde, die bereid is de uiterste ontlediging en dood te ondergaan. Deze liefdesmacht blijkt echter de kracht van nieuw leven te zijn. De dood van de oude mens maakt ruimte voor het leven van de nieuwe mens. Dat is niet een krachtpatser, van kracht wordt in zwakheid volbracht. Maar in mijn zwakheid ben ik sterk, heeft Paulus gezegd.

Pneumatologisch gesproken: de almacht van God verschijnt door de Geest als de macht die gaven uitdeelt en dus macht geeft. Dat is óók de macht van de volharding, van het meezuchten met de Geest als een barendende vrouw, maar dit zuchten is een gave, het is de adem die doet leven naar de toekomstige eeuw. In de tussentijd geeft de Geest gaven die mensen boven zichzelf doet uitgroeien. De Geest doet dat niet los van structuren. Er zijn apostelen, profeten, evangelieverkondigers, herders en leraars, om de heiligen toe te rusten, zoals in Efeze 4 staat. Er zijn gezagsdragers, die wat te horen geven, waar heiligen hun voordeel mee doen.

De predikant

En daar komt nu de predikant. Hij lijkt de *Schlemiel* van de Verlichting. Of kan hij ermee door als hij zich aan de Verlichting aanpast? Een predikant zal zich er inderdaad bewust van moeten zijn dat hij in de Westerse cultuur opereert. En in het Nederlandse protestantisme komt er nog eens bij dat we niet van bisschoppen houden. We zijn een vrijheidslievend volkje en regenten en dominees moeten niet denken dat ze de lakens uitdelen. Autoritaire dominees moeten we niet, en terecht. Ze staan helaas steeds weer op, dus ondanks alle goede bedoelingen zijn we er niet zomaar van af, maar we weten in ieder geval dat ze niet helpen een gemeente echt op te bouwen.

En toch, een predikant die een knip voor de neus waard is, moet niet weglomen voor het woord macht. Ook hij of zij zal zich hebben te ontwikkelen tot een mens met zijn of haar 'mächtigkeit'. Competenties, noemen we dat. Een competentie is een vorm van machtig handelen. Je bent iets machtig, een kunst, een kunde

Een protestant zal ervoor waken de dominee tot heilsbemiddelaar om te vormen. Hij is niet zelf bron van gezag. Hij staat niet tussen God en de mensen. Het kan eventueel wel zonder de dominee zoals wij deze nu kennen. Maar het kan niet zonder *bedieningen*. Het kan niet zonder dienst met gezag. Deze bedieningen staan in het kader van de gemeentelijke praktijken, en gaan terug op Christus en de Geest. Er is een verhaal in deze wereld, en daarom wordt er gepreekt, er wordt uitgelegd. Er zijn tekenen in deze wereld, van doop en avondmaal, en die worden bediend. Het Woord is vlees geworden. Het heeft een spoor getrokken. Het is een krachtige inzet van God, want het heeft de duivel de kop vermorzeld. Er is goed nieuws. Dit goede nieuws is bijzonder en daarom vraagt het om bijzondere dienst. Het is tegelijk universeel en daarom zal het eens zonder dienst kunnen. Dan zal de kennis van God de aarde bedekken, zoals de wateren van de zee de bodem. Zover is het nog niet. Er is een dienst. Van mensen die tot deze dienst zijn geroepen.

De Leider?

Is een predikant ook een leider? Leiderschap is in. Onlangs schreef Bas Heijne daar een kritische column over. Het L-woord. Hij merkte terecht op, dat er maar weinig leiders kunnen zijn en dat er veel mensen dan geacht worden te gehoorzamen, en daar had hij een hard hoofd in.

We hebben leiders nodig. Er zijn leiderschapstrainingen. Dat komt niet uit de lucht vallen. Toch ben ik er wat beducht voor. Ik vind het niet zo'n geschikt woord. Het woord komt op in de politieke context van gezagscrisis. De democratie, die niet meer door een waardegemeenschap wordt gedragen, schept een machtsvacuüm of in ieder geval een kloof tussen burgers en overheid. Dan wordt de roep om leiders groot. Dat worden of schertsfiguren, of het wordt menens, en dan staan de seinen op rood. In de context van de gemeente ben ik bang dat leiders de autonomie van de gelovige zoals hierboven gedefinieerd, niet eerbiedigen, stimuleren en versterken. Gezag wordt snel persoonlijk gezag, en bindt aan de persoon van de leider. Het luistert hier nauw, want gezag moet ook persoonlijk gezag zijn, maar waar de notie van het ambtelijke wegvalt, staat de weg naar willekeur wijd open.

Gezagsdrager

Een predikant is als ambtsdrager een gezagsdrager. Het gaat wel degelijk om gezag. Hij of zij is meer dan iemand die samen met je op weg is. Meer dan iemand die met je op zoek is naar een antwoord, maar het niet moet wagen een antwoord te geven. Hij of zij is meer dan degene die kyrië bidt. Hij of zij is verkondiger van het goede nieuws. Dat is de kern.

Dit gezag hangt als een losse toga om de schouders. Maar het vraagt wel om de inzet van de persoon. Het vraagt om persoonlijke toewijding. Aan zelf horen en gehoorzaam zijn. Het vraagt om het ontwikkelen van competenties. Competente voorgangers zijn hard nodig. Die kunnen spreken en kunnen handelen. Die met rede begiftigd zijn en hun redevermogen ontwikkelen. Die leren spreken. Die zo in begenadigde momenten volmacht ontvangen om van het Woord dat vleesgeworden is te getuigen, zo dat het wordt ervaren als het ene

noodzakelijke woord, dat vol vreugde en vol vreeze wordt gehoord en aanvaard. Die leren handelen en durven leiding geven.

Anderen helpen in hun autonomie

Het doel van macht en gezag is, anderen te helpen uit te groeien tot heiligen, tot 'machtige' mensen. Het gaat om de eigen aanvaarding van de waarheid. Het gaat om autonomie. Om persoonlijk geloof. Om persoonlijke verantwoording. Soms denk ik dat we bij alle angst voor spanningen in gemeenten teveel de troef van de gemeenschapsmoraal spelen. Een voorganger helpt mensen verantwoordelijkheid te nemen. Hij of zij helpt anderen tot mondige gelovigen uit te groeien. Andreas Kinneging heeft in zijn boek 'geografie van goed en kwaad' erop gewezen dat er vandaag de dag grote nadruk wordt gelegd op gemeenschapszin. De deugden die populair zijn, zijn sociale deugden als solidariteit en respect. Dat is prima, maar je kunt mensen niet tot echte solidariteit verleiden, als ze niet tegelijk ook persoonlijke deugden hebben.

De predikant is niet alleen maar iemand die de boel bij elkaar houdt en exclusief sterk is in conflictbeheersing. Ook niet iemand die voortdurend respect loopt te hebben en respect verkondigt. Natuurlijk moet er een gemeenschap zijn, natuurlijk moet er openheid zijn en gesprek, maar er moeten ook volwassen christenen zijn, die in 'macht' groeien. Die echt autonoom zijn. Dat vraagt om een sterke verworteling in het geloof, een beoefenen van dit geloof, en een verantwoordelijkheid voor eigen leven en dat van een gemeenschap.

Amersfoort/Utrecht, 18 oktober
Arjan Plaisier